

BEVEZETÉS

Ennek a tanulmánynak az első változata 1997–1998 telén íródott egy enciklopédikus jellegű, a történeti Magyarország építészettörténetét összefoglaló kiadvány egyik erdélyi fejezeteként. Építészeti műfajok szerint tagolt szerkezetét, terjedelmét, illusztrációs anyagának és hivatkozásainak milyenségét a kötet megálmodói határozták meg.

Noha a vonzó kiadói elképzelésből máig sem lett kötet, úgy véljük, hogy a kéziratba foglalt, az erdélyi reneszánsz művészet egészének, különösen pedig az építészetnek szemmel láthatóan nyitott, olykor csak az emléktanyag hézagos ismerete miatt megoldhatatlannak tűnő, máskor – mai tudásunk szerint – megválaszolhatatlan kérdései, pusztán megfogalmazásuk által, továbblépésre ösztönözhetnek, így közzétételük kimozdíthatja a kutatást abból az idillikus elképzelésből, amely az itáliai reneszánsz szinte kizárólagos hatására megindult, töretlen, egyenes vonalú és környezetétől, illetve lehetőségeitől eltérő, sajátos fejlődési vonal délibábját kergeti az erdélyi régiségben.

Az idézett és műfajonként csoportosított emlékek nem fogják át teljes egészében Erdély késő reneszánsz emléktanyagát. Joggal hiányolható a szász vidékek építészetének sok reprezentatív darabja, de olyan fontos erdélyi kastélyok is kimaradtak, mint az ebesfalvi Apafi-, a bonyhai Bethlen-, a gerendi és marosvécsi Kemény-, a gernyeszegi Teleki-, az olasztelki és a vargyasi Daniel- és a jelenleg is kutatás alatt álló miklósvári Kálnoky-kastély, hogy az igen kevésbé ismert udvarházak hosszú sorát ne is említsük.

Elsősorban azokat az épületeket és épületegyütteseket választottuk, amelyeknek jelentős reneszánsz részleteit saját kutatásaink során alaposabban tanulmányozhattuk, vagy pedig azokat, amelyekkel kapcsolatban részletes és modern szemléletű feldolgozásra támaszkodhattunk.

Az egyes emlékeket történetük általunk legfontosabbnak ítélt mozzanatai alapján illesztettük a tárgyalás kronológiai rendjébe, abban a reményben, hogy ezzel az eljárással a nagyon nehezen körvonalazható stílusbeli összefüggésekre is sikerül majd rávilágítanunk.

A tanulmány hivatkozásainak kiindulópontját az esetek nagy többségében az erdélyi reneszánsz fogal-

mát először körvonalazó Balogh Jolán (1900–1988) úttörő tanulmányai alkotják. 1933-ban közzétett első erdélyi tárgyú írásától kezdve számtalan tanulmányban és vastkos kötetben dolgozta fel az általa terepen gyűjtött emléktanyagot, s összevetette azzal, amit könyvtári és levéltári vizsgálódásai során ezekről, mestereikről, megrendelőikről és közönségükről megtudhatott, nem utolsósorban az erdélyi régiség fáradhatatlan bűvárainak, Kelemen Lajosnak (1867–1963), Herepei Jánosnak (1891–1970) és másoknak – kutatásai számos erdélyi támogatójának – köszönhetően. *Kolozsvár műemlékei*,¹ *Az erdélyi renaissance*,² *A művészet Mátyás király udvarában*,³ *Varadinum. Várad vára*,⁴ *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*⁵ című kötetei s számtalan tanulmánya gazdag és pontos, egy hosszú kutatói pálya során hangyaszorgalommal gyűjtött adatainak és a vonatkozó szakirodalmat kritikusán feldolgozó jegyzetanyagának alapos ismerete nélkül ma sem közelíthet senki büntetlenül az erdélyi reneszánsz problematikájához.

A korabeli erdélyi emléktanyag leglátványosabb műfaját megtestesítő kastélyépítészetről szól Biró József (1907–1945) legjelentősebb munkája, az *Erdélyi kastélyok*.⁶ Megjelenésétől kezdve példaképe ez az utolérhetetlenül szellemes, gondolatébresztő, nagyvonalú szintézis mindazoknak, akik az erdélyi kastélyokhoz, megrendelőikhez és mestereikhez s általában a 16–19. század művészetéhez közelítenek, nem is annyira adatgazdagsága, sokkal inkább annak az egészen kivételes, szilárd esztétikai alapokon és kipróbált történeti ismereteken alapuló beleérzésnek az okán, amellyel a tragikusan korán elhunyt művészettörténész kutatásának tárgyát körüljárta, s monografikus tanulmányok hiányából adódóan igen hézagos történetüket néhány töredékes adat alapján felvázolta. Munkájának alapját egyrészt azok az adatok alkotják, amelyeket a korábbi szak- és helytörténeti irodalom tárt fel, valamint kortársai – köztük a sokoldalú Kelemen Lajos, az erdélyi régiség legkiválóbb ismerője – bocsátottak a rendelkezésére, másrészt saját kutatásai, amelyek az erdélyi barokk művészet legjelentősebb emlékeivel, köztük Bonchida⁷ és Gernyeszeg⁸ kastélyaival foglalkoztak.

Mindkét előbb említett szerző évszázadok óta fo-

lyamatosan, legtöbbször az építető közvetlen leszármazottai által lakott, bebútorozott, karbantartott épületekként szembesülhetett 1945 előtt az erdélyi kastélyok többségével, így korántsem nyílt lehetőségük olyan szerkezeti részletek megfigyelésére, amelyeket csak a mai kutató által szemrevételezett romos, elhagyott, málladozó vakolatú épületek tárnak fel.

Nagyon sokat köszönhet az erdélyi reneszánsz művészet kutatása B. Nagy Margitnak. Tanulmányaiiban példamutató módon, hatalmas levéltári anyagra és terepbejárásaira támaszkodva szembesítette az írott források vallomását a fennmaradt emlékanyaggal, miközben az erdélyi udvarházak tipológiáját, szerkezeti, funkcionális, díszítés- és berendezésművészetét kutatta, s mellettük az erdélyi építészetnek olyan jelentős emlékeit tárta fel, mint a reneszánsz pártázatos együttesek sora vagy az alkalmazott kutatási módszer tekintetében is útmutató bethlenszentmiklósi kastély.⁹ Példás forráskiadványa¹⁰ és nem utolsósorban Kelemen Lajos művészettörténeti vonatkozású tanulmányainak sajtó alá rendezése, azok általa szerkesztett, újabb interpretációkat sugalló jegyzet- és illusztrációs anyaga révén jelentős módszertani és szemléleti újítás kezdeményezője lett.¹¹

Különösen a két Rákóczi György fejedelem korának magyarországi építkezéseit taglaló, elemző kiváló tanulmányai és alapos forrásközlései révén járult hozzá Détsy Mihály az erdélyi reneszánsz építészet történetének kutatásához, a magyarországi Rákóczi-építkezések elemzésével szilárd támpontokat kínálva az erdélyi fejlemények értékeléséhez.¹²

A hatvanas évek elejétől kezdve három, az erdélyi reneszánsz építészzel kapcsolatos kötetet is közzétett Sebestyén György, aki építésztként próbálta megérteni az általa vizsgált emlékeket. Pontos és szép felmérései, jelentős együttesek történetének az elemzése mellett fontos szerkezeti, stilisztikai felismerések fűződnek a nevéhez. Fontos szerepet vállalt abban is, hogy a magyar és szász művészettörténetírás eredményeit a román szakemberek számára is hozzáférhetővé tegye.¹³

Az elmúlt évtizedek román művészettörténetírásának súlypontjait alkotó, kétségtelenül fontos szintetikus összefoglalások többnyire felületesen, a vonatkozó magyar szakirodalomból átvett, jól-rosszul értelmezett adatok tükrében érintették az általunk vizsgált korszak építészetét. Így főleg illusztrációs anyaga miatt érdemes forgatni Grigore Ionescu¹⁴ és Gheorghe Curinschi-Vorona¹⁵ összefoglaló munkáit, akik – a bukaresti Ion Mincu Intézet tanáraiként – az általuk kezdeményezett és vezetett szünidei gya-

korlatokon készített diákfelmérések anyagát tették közzé. Virgil Vătăşianu a mai Románia területének feudális művészetét összefoglaló monumentális művében¹⁶ tért ki Erdély kora reneszánsz művészetére, az *Istoria artelor plastice din România*¹⁷ című összefoglalás két megjelent kötetébe illesztett erdélyi fejezetek szerzőjeként pedig átfogó képet igyekezett adni a vizsgált terület művészetének alakulásáról, néhány fontosabb erdélyi reneszánsz kastély újabb keletű felmérését is közzétéve.

Kolozsvár reneszánsz emlékeivel kapcsolatosan fogalmazott meg figyelemreméltó megállapításokat Viorica Marica és Ştefan Pascu a *Clujul medieval*,¹⁸ illetve az előbb említett szerző és Mircea Ţoca az *Istoria Clujului*¹⁹ című kötetben, George Mândrescu pedig Beszterce reneszánsz építészetét s annak a 16. századi Moldvában is ható kisugárzásait vizsgálta.²⁰ Nicolae Sabău a romániai,²¹ illetve az erdélyi barokk szobrászatról²² szóló munkáinak bevezető fejezetében az erdélyi barokk szemszögéből tekintette át a 17. század második felének erdélyi művészetét.

Dávid László a középkori és kora újkori Udvarhelyszék művészeti emlékeinek alapos és megbízható, korpusz-jellegű összefoglalását tette közzé.²³

A magyarországi művészettörténetírásban – különösen a művészettörténeti kézikönyv előmunkálatai során szerzett tapasztalatokból adódóan – bekövetkezett jelentős szemléletváltást tükrözi a *Váradai kőtöredékek* címmel 1989-ben megjelent tanulmánykötet és katalógus.²⁴ Lelkes szerzőinek lényegében az akkor kijelölt, a fennmaradt emlékek és fragmentumok sokoldalú, a legapróbb részletekre is kiterjedő vizsgálatára s az így nyert adatok pontos értelmezésére és szintetizálására törekvő utat folytatva sikerült azóta is számtalan részletében módosítani, árnyalni is az erdélyi reneszánszszal kapcsolatban korábban kialakult képet.²⁵ Ezeket a változásokat tükrözi a Sisa József-Dora Wiebenson szerkesztésében eredetileg angol nyelven megjelent *Magyarország építészetének története*, amelynek vonatkozó fejezetét Farbak Péter dolgozta ki,²⁶ akárcsak a *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig* tankönyv,²⁷ melynek reneszánszról szóló fejezetét Mikó Árpád írta.

Az elmúlt évtizedben hagyta el a sajtót Gyöngyösy János összegező munkája a székelyföldi vártemplomokkal²⁸ kapcsolatos kutatásairól, és ugyanehhez a témához kapcsolódik Tüdös S. Kinga háromszéki templomvárakat bemutató munkája.²⁹ Őneki köszönhetjük a Kálnoky család mecenátusát körvonalázó összefoglalást is.³⁰